

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за историју

Дипломски рад

Историјско у роману *Очеви и оци*

Слободана Селенића

Ментор:

Проф.др Мира Радојевић

Студент:

Марко Коцић

Београд 2020.

Садржај:

1. Предговор.....	2
2. Увод.....	3
3. Положај Слободана Селенића у српској књижевности.....	6
4. Роман Очеви и оци.....	9
5. Типологија ликова.....	12
5.1. Стеван Медаковић.....	13
5.2. Милутин Медаковић.....	15
5.3. Нанка	17
5.4. Елизабета Медаковић.....	18
5.5. Рашела.....	20
5.6. Михајло Медаковић.....	22
5.7. Савина.....	26
5.8. Патрик Вокер.....	28
6. Портрет српске грађанске класе.....	29
6.1. Портрет Кнеза Павла Карађорђевића.....	32
7. Портрет комунизма	33
7.1. Портрет Милована Ђиласа.....	36
8. Закључак.....	38
9. Библиографија.....	41

1. Предговор

Када је реч о књижевним делима која за главне мотиве имају историјске теме, било би погрешно изнесене чињенице у њима прихватити као нужно тачне, односно нужно усклађене са дискурсима у којима се креће историографија. Опис историјских догађаја у литерарној књижевности превасходно представља аспект гледања самог аутора и представљају одраз његових личних свхатања. Уз то, описују дух времена у тренутку објављивања дела. Могућност усклађивања књижевног штива са прихваћеним историјским токовима зависи од неколико фактора. Пре свега од саме ауторове потребе за веродостојним приказивањем историјских догађаја. Затим, од његовог познавања саме историјске грађе, као и његових политичких уверења и идеолошких тежњи.

Циљ овог истраживања јесте да са историјског аспекта анализира роман Слободана Селенића *Очеви и оци*, у покушају да се покаже у којој мери, али и на који начин су у њему приказани историјски догађаји, друштвени процеси и политичке идеје.

Уводни део рада је посвећен животу и стваралаштву Слободана Селенића и његовом месту у модерној српској књижевности.

У другом, централном, делу биће детаљно анализирано поменуто дело *Очеви и оци*. Са историографских гледишта приказан је процеса нестанка српског грађанског друштва после Другог светског рата, затим портрети истакнутих личности које је Селенић обрадио у свом стваралачком опусу, као што су Кнез Павле Карађорђевић и Милован Ђилас.

За писање овог рада коришћена су дела Слободана Селенића, роман *Очеви и оци*, затим драмски комад *Кнез Павле*, и збирка политичких есеја *Искорак у стварност*. За потребе анализе дела од велике користи је била *Споменица Слободана Селенића*, затим од ауторке Сање Мацуре *Епитаф затртима романи Слободана Селенића*, као и сабрана дела Слободана Селенића које је приредио Марко Недић.

2. Увод

Слободан Селенић је рођен 07.јуна 1933.године у Пакрацу у данашњој Хрватској. Његов отац Сава и мајка Вера били су професори по занимању. Преселили су се у Београд почетком тридесетих година, где су заједно са др. Симом Милошевићем држали приватну гимназију „Милошевић и Селенић“ која се налазила у улици Милоша Великог, а радила је до избијања рата 1941. године. Селенићев отац Сава, погинуо је у рату борећи се на страни партизана. Приказ његове судбину у рату даје Предраг Палавестра: „После заседања АВНОЈ-а говорио је нешто народу о будућим променама, и то се није допало комесарима. Био је оптужен за одступање од партијске линије, па су га, као прерушеног непријатеља, почетком 1944.године, без много приче, стрељали сами партизани.“¹

Мајка Вера, рођена Подунавац, била је такође родом из Пакраца и кћи угледног попа, док је њена рођена сестра била Богданка Сека Подунавац, која је такође била учесник у борбама током Другог светског рата на партизанској страни. Код Палавестре такође налазимо и на опис њене трагичне судбине у додиру са комунистима: „...тетка по мајци... Иако је била важан илегалцац, јасеновачки логораш и партијски повереник највишега реда, њу су, после Резолуције Информбироа 1948. године, у мутној истрази везаној за Андрију Хебранга, у београдском затвору батинама уморили њени ратни другови.“²

Слободан Селенић је основну школу и гимназију похађао у Београду. За време гимназијских дана, лета 1948. учествовао је у радној акцији изградње пруге Кучево – Бродице. Након матуре 1951.године уписује се на студије енглеског језика и књижевности на Филозофском факултету у Београду. За време студирања пише у неколико студентских часописа. Студије завршава 1956. године, а након тога се неколико година бави новинарством, запослен у културној редакцији часописа *Борба*.

¹ П.Палавестра, *Некрополе: Гробље на катији Утопије*, Београд 2011, 180.

² *Исто*, 180.

Године 1961. одлази на једногодишње специјалистичке студије у Велику Британију, где похађа постдипломски курс на драмском одсеку Бристолског универзитета, и магистрира на теми: „*Дон Озборн и побуњена енглеска драма 50-их.*“ По повратку у Југославију био је запослен у предузећу *Авала филм*, на позицији драматурга и креативног директора. На Факултет драмских уметности долази 1965. године позив професора Јосипа Кулунџића, и предаје новоформирани курс под називом: *Креативно драмско писање*. На додатно усавршавање одлази 1969.године у Сједињене Америчке Државе као стипендиста Фордове фондације, где се годину дана бави изучавањем наставних метода креативног драмског писања. На Факултету драмских уметности остаје запослен до пензије, пролазећи кроз све фазе професорске каријере. Изабран је за ванредног професора 1970. за редовног 1975. док је функцију декана обављао у периоду од 1981. до 1983. године. У току осамдесетих година је у више прилика одржавао гостујућа предавања на универзитетима у Енглеској, Шкотској и САД-у. Од октобра 1988. до 1990. године био је председник Савеза књижевника Југославије. Постао је дописни члан САНУ у Београду 25. априла 1991. године. Од 1992. године постаје политички активан, када узима учешће у опозионом покрету ДЕПОС. Својим утицајем и ауторитетом успео је да на светском конгресу одржаном у Рио де Женеиру спречи искључивање Српског ПЕН клуба из међународног удружења. После краће и тешке болести умире 27.октобра 1995.године у Београду. Био је ожењен супругом Меримом, са којом није имао деце.

Селенићев литерални опус се може поделити на два дела. Први чине књижевни романи и драме који су му донели ширу популарност. Другу групу његових ауторских радова чине научна дела из области теорије драме насталих за потребе његових предавања на Факултету драмских уметности у Београду.

Што се тиче књижевних дела, широј читалачкој публици се представља романом *Мемоари Пере Богаља* (1968), где због изражене критике комунистичког режима Селенић пада у немилост власти који му привремено одузимају пасош. Његов следеће написани роман *Дечја посла* био је спреман за штампање 1972. године али бива забрањен, и у фиоци чека више од десет година на објављивање, када ће се под другим именом *Писмо/Глава* (1982) представити публици. Непосредни разлог за забрану издавања овог романа била је

чињеница да задира у веома болно питање Голог отока. Следећи његов написани роман је *Пријатељи* (1980), који ће у каснијим издањима добити проширени назив *Пријатељи са Косанчићевог венца 7*. Затим следе романи: *Очеви и оци* (1985), *Timor Mortis* (1989), *Убиство с предумишљајем* (1993), који је доживео и филмску екранизацију 1995. године. Његов недовршени роман *Малајско лудило* објављен је постхумно 2003. године.

Написао је укупно три драме: *Косанчићев венац 7* (1982), написана по мотивима романа *Пријатељи*, затим драму *Ружење народа у два дела* (1987), док је последње написана његова драма била *Кнез Павле* (1991).

Као позоришни критичар и теоретичар драме објавио је следећа дела: *Авангардна драма* (1964), *Ангажман у драмској форми* (1965), *Драмски правци XX века* (1971), *Антологија савремене српске драме* (1977). Књига издата под називом *Искорак у стварност* (1994), представља збирку политичких записа, интервјуа и есеја, у којој излаже своје политичке идеје и образлаже своју позицију у друштвеним и политичким дешавањима.

Добитник је више престижних награда и признања из области књижевности. Октобарска награда града Београда за књижевност додељена му је за роман *Мемоари Пере Богаља* 1969. године. Добитник је НИН-ове награде за најбољи роман године 1981. за роман *Пријатељи*. Награду југословенске критике *Меша Селимовић* добија 1989. године за роман *Timor Mortis*. Награду Библиотеке СР Србије за најчитанију књигу године, добија укупно три пута. Први пут 1981. године за роман *Пријатељи*, а онда још два пута за роман *Убиство с предумишљајем*, 1994. и 1995. године. Стеријину награду за најбољи текст на 33. позоришним играма у Новом Саду 1988. године, добија за драму *Ружење народа у два дела*, а награду сарајевске *Свјетлости* добија 1990. године.

3. Положај Слободана Селенића у српској књижевности

Слободан Селенић један је од плоднијих и значајних српских писаца друге половине двадесетог века. Спада међу водеће писце савремене српске критичке књижевности. Тренутак у којем се Селенић појављује на књижевној сцени, Михајло Пантић дефинише на следећи начин: „Поткрај 60-их година долази до снажне обнове реализма и неонатурализма, јавља се проза „црног таласа” (Драгослав Михаиловић, Слободан Селенић, Живојин Павловић, Видосав Стевановић, Милисав Савић, Мирослав Јосић Вишњић итд.).“³

Разлог оваквог Селенићевог позиционирања проналазимо у његовом тмурном приказивању стања у друштву, трагичности историје на овдашњим просторима, затим отворене критике комунизма и непрестаном преиспитивању забрањених питања и табу тема једног идеолошког друштва.

Селенић важи за писца са равизијеном историјском свешћу, одличним осећајем за историјске процесе и токове, којима критички приступа. Његова дела се заснивају на темељној историјској подлози и исцрпном познавању историјске грађе. По свему судећи, раније поменуте несрећне судбине чланова најуже Селенићеве породице у додиру са комунистима, оставили су на њега велики траг и утицали на његов властит однос према комунизму, као и на формирање његових политичких ставова. По његовом личном виђењу, то се догодило у време сукоба између Тита и Стаљина 1948. године: „Ја сам 1948. имао петнаест година. Нисам ниједног трена сумњао! Сматрао сам да је добро што се отцепљујемо! Али имао сам у породици једну тетку, мајчину најмлађу сестру код које је настала ломљава. Та тетка је била предратни скојевац и првоборац. После ИБ-а – обесила се у затвору.“⁴

Овакав развој политичке свести се нарочито огледао у његовом књижевном стварању, у којем не преза да константно критички преиспитује најмрачније делове једног

³ Михајло Пантић, *Романи Слободана Селенића у српском књижевноисторијском контексту*, Предавања 7 (2018), 126.

⁴ Милена Марковић, *Хронологија живота и рада Слободана Селенића (1933-1995) у Споменица Слободана Селенића*, Београд 2004, 155.

херметички затвореног друштва, настојећи да их прикаже читаоцу из угла жртве, преиспитујући улогу кривице историјских победника - комуниста.

У његовом књижевном опусу је такође уочљива његова способност тумачења менталитета српског друштва. Највише заинтересован за политички живот заједничке државе Јужних Словена, Селенић у својим делима обрађује значајнија питања из њене политичке историје. У тим настојањима централно место заузима Други светски рат као преломни тренутак историје двадесетог века на овим просторима. У оквиру њега, посебном пажњом се бави питањем преиспитивања кривице у грађанском рату, који је као последицу донео велика људска и материјална страдања, и корените промене на облик српског друштву, односно за последицу је имао нестанак српске грађанске класе. Затим, значајно место у његовим романима представља питање односа комуниста са неистомишљеницама, њихову недемократичност означену кроз сурову борбу за очување власти и немилосрдну охолост за људске жртве и судбине.

Један од водећих мотива српске прозе у другој половини 20. века јесте приказ виђење другог, најечешће различитог. У том погледу Селенић у потпуности припада току своје епохе. Говорећи о мотивима присутним у романима Слободана Селенића, Сања Мацура запажа: „Осим питањима истине и памћења, овај писац се тематски бавио и односом између старог и новог, традиционалног и модерног, прошлости и садашњости, дошљака и старосједилаца, преображавања или конзервисања одређеног културолошког обрасца, пораза грађанске класе и укорјењивања новог устројства, српских и хрватских интереса etc.“⁵

Приликом израдње својих јунака, Селенић посебно ставља акценат на апстрактне мотиве, унутрашње борбе појединца, затим на утицај спољашњих фактора којима су изложени. Описујући танку границу јавног и приватног, односно историјских токова и њених утицаја на судбине појединца, приказује своје ликове као продукте, а врло често и жртве тог процеса.

⁵ С. Ђ. Мацура, *Језик као идентитетска компонента ликов у романима Слободана Селенића*, Бања Лука 2019, 116.

Свеукупни утисак о Селенићевом писању до којег смо дошли, слаже се и са виђењем Предрага Палавестре: „Извесно је да Селенићево схватање историје није ведро и да је његова философија живота доста мрачна. Историјска категорија, коју он најбоље познаје и којој је посветио своје романе, јесте грађански сталеж: Његову судбину Селенић узима као узорак за свеопшту драму људског пораза у историји. Та тема чини Селенића истовремено и друштвеним критичарем и историчарем нарави револуционарне епохе, тумачем балканског и српског менталитета и културним антропологом моралног распадања, проповедником једне више, надисторијске правде, психологом поражености, али и судијом који пресуђује победницима.“⁶

⁶ Предраг Палаветра, *Поетика грађанског пораза*, у Слободан Селенић, у *Десет векова српске књижевности* књига 87, Нови Сад 2015, 317.

4. Роман Очеви и оци

„Историја је роман који се догодио; роман је историја која се могла догодити“ –

Дневник браће Гонкур

Роман је издат 1985. године, дакле са прилично велике временске дистанце од догађаја које описује. У њему је осликан доживљај и поимање историјских догађаја генерације која није била непосредни учесник описаних дешавања, већ је осећала последице тог, по свему турбулентног и преломног тренутка за историју двадесетог века на овим просторима. Период у коме је ово дело издато јесте време после смрти Јосипа Броза, када СКЈ несумњиво губи контролу над књижевним издаваштвом. То је тренутак велике заинтересованости шире читалачке популације за теме из националне историје, посебно за оне о којима се толико дуго ћутало и које су занемариване у сваком погледу. Превасходно то су теме из Међуратног периода⁷ према којем су комунисти сваки критички приступ најстроже забрањивали. Затим, питање преиспитивања кривице у грађанском рату за време Другог светског рата на тлу Југославије, као и улоге појединих република у њему, пре свега Хрватске. Оваква атмосфера у друштву произвела је поновно буђење национализама у свим републикама тадашње СФРЈ, које ће резултирати повећаним тензијама и кулминирати крвавим грађанским ратом девесетих година прошлог века који је довео до распада поменуте државе.

Роман *Очеви и оци* може се сврстати међу српске постмодернистичке романе, такође и међу породичне романе. За свој централни хронолошки оквир има Међуратни период и Други светски рат. Хронолошке рефлексије и појединачне слике везане за живот главног јунака романа, Стевана Медаковића, обухватају временски период од 1904/5.године описујући смрт Стеванове мајке приликом порођаја са млађом сестром Цветом, а завршавају се 1965. године када се поменути Стеван присећа и анализира свој животни пут.

⁷ Под овим појмом у раду се мисли на период између Првог и Другог светског рата, односно временско раздобље од 1918. до 1941.године.

У највећој мери дешавања су смештена у Београду, нешто мање у Бристоу у Енглеској, док су кулминација и епилог смештени на реону Сремског фронта за време Другог светског рата у Југосавији. Радња је конципирана кроз ретроспективно присећање главног јунака Стевана Медаковића о најзначајним тренуцима из свог живота. То није линеарно навођење догађаја по хронолошком реду, већ Селенић кроз преплетање приче и исприповеданих догађаја постепено уводи читаоца у фабулу романа и долази до времена приповедања. У свом главном току радња романа прати породицу Медаковић, засновану на интернационалном браку између Србина и Енглескиње, описујући све фазе тог односа, од самог њеног почетка за време студентских дана у Бристоу, где су се Стеван и Елизабета упознали, па до трагичне погибје њиховог јединог детета Михајла на Сремском фронту, приликом вођења последњих борби у Другом светском рату на територији Југославије, пролећа 1945.године.

Главни мотив на коме се заснива роман јесте мотив виђења другости. Селенић је у свом стилу конструисао сложену слику о другом, која се у делу приказује кроз неколико слојева. Пре свега, описана је у феномену интеркултуралности, другим речима описује додир, судар и спајање двеју по свему различитих култура, (такође и идеологија). Селенић посебно ставља акценат на апстрактни моменат унутрашњег доживљаја, унутрашње бобре и расцепе појединца проузроковане историјским дешавањима. Овај мотив доминантно је представљен из угла усамљене особе која се нашла међу припадницима друге нације, вере и идентитета, окружена новим језиком, обичајима и правним нормама, а потом у мањој мери али подједнако важно за фабулу, се тај осећај неразумевања и неуклапања у друштву приказује и у односу који ликови имају према друштву из којег су проистекли.

Од друштвено-историјских процеса, у роману је описан процес пропадања, прецизније речено крах и нестанак српске грађанске класе са политичке сцене након Другог светског рата, за којим је уследио и њен нестанак у духовном смислу, брисањем њених културних образаца. Брак Елизебете Блејк и Стевана Медаковића представља спону англосаксонског и балканског света, две различите културе, два различита културна обрасца изграђеним по свему различитим мерилима и основама.

Њихов син Михајло је продукт тог интеркултуралног споја, а у њему се тај судар култура манифестовао крајње аутодеструктивно. Међу свим ликовима романа потајно провејава међусобно неразумевање проузроковано дубоким разликама у менталитету. Историјске околности, време дешавања, простор збивања, патње и догађања са којим се ови књижевни ликови сусрећу, дубоко их одређују у погледу унутрашњег етничког и културног идентитета. Приказана кроз продичну трагедију, крећући се по танкој граници између приватног и друштвеног, приказана је трагична драма једне епохе.

Индикативно да је Селенић у овај роман уносио и понешто личног, попут одабира локација значајних за његове јунаке, а уједно и за његов лични живот. То су локације попут улице Милоша Великог, помињање родног Пакраца, али пре свега одабир Бристола као важног места за радњу романа. Таквог утиска је и Јован Ћирилов, блиски Селенићев пријатељ, који у својим мемоарима *Сви моји савременици I* у одељку посвећеном Слободану Селенићу бележи следеће: „Лако сам у Елизабети препознао његово искуство на специјализацији у Бостону. На његов позив, био сам током неколико последњих дана у Британији. Тада ме је упознао са Соњом Орвел, удовицом писца епохалног романа *1984...* Такође сам у Елизабети препознао многе елементе његове професорке Мери Стенсфилд - Поповић.“⁸ И поред ових идиција погрешно би било тумачити ово дело као аутобиографско, оно је превасходно плод пишчевих размишљања и догађаја који су га окруживали.

⁸ Jovan Ćirilov, *Svi moji savremenici I*, Beograd 2010, 373.

5. Типологија ликова

У овом поглављу ћемо се детаљно бавити психолошком анализом Селенићевих јунака, како би се што боље разумели њихови лични и политички ставови као предуслов за њихово пројектовање и смештање у историјске токове и контекст. Као што је већ речено, главни мотив романа је интеркултуралност. У сваком од ликова се тај процес на унутрашњем нивоу различито манифестује и сваки је лик према томе одређен. Том приликом јавља се различита типологија ликова коју Сања Мацура, анализирајући читав Селенићев опус, дефинише на следећи начин: „Два су основна типа односа према сусрету с Другим и с новоуспостављеним друштвеним односима – један почива на тврдокорном задржавању и интензивирању постојеће идентитетске вертикале (посебно кроз идиом), а други на њеној убрзаној трансформацији (која се опет, понајприје, огледа у идиому или у језику у случају сусрета и потребе за асимилацијом са страном културом и њеним носиоцима идентитета).“⁹

Овакву типологију можемо применити и за роман *Очеви и оци*. Композиција самих ликова је најчешће врло сложена и слојевита, а у њима се неретко јавља не само борба између два, већ чак и између три начина манифестације поменутог мотива, остављајући их тако у стању велике конфузије и растројства, и појачавајући њихов осећај неприпадања средини.

*Убрзо сам постао предмет шала, свакако и зато што различитост увек изазива или нетрпељивост или подсмех.*¹⁰

Уз поменути мотив, врло често се у роману провлаче и стереотипи о другима, засновани како на етничком дискурсу тако и дискурсима судара старог и новог, руралног и урбаног, локалног или дошљачког. Михајло Пантић сликовито приказује Селенићеве склоности у одабиру мотивима својих романа: „Писац Селенић зна за неуралгичност

⁹ С. Ђ. Мацура, *Језик као идентитетска компонента*, 111.

¹⁰ С. Селенић, *Очеви и оци*, Београд 2009, 14.

чињенице да разлике природно теже да опстану и да се афирмишу, али да их историја, идеологија, политика, идолатријска митологија, па и примењена, скучена етика, непрестано укидају, да их ниште и потиру, чим мало више промоче главу. И о томе углавном и приповеда у својим романима, готово грозничаво настојећи да продре у саму бит различитости, покушавајући да разуме како и зашто „ја” види „друго” и како „друго” види „ја”, и, више од тога, како и зашто „ми” видимо „њих”, а како „они” виде „нас”, и све се претвара у колоплет најразличитијих перспектива, у „рашомонијаду” која негира постојање арбитарног и ауторитарног центра – свет непрестано измиче, јер је у свом бићу различит.¹¹

У роману *Очеви и оци* се овај феномен код неких ликова приказује у блажем облику док у другим у израженијем, чак и у екстремним количинама. Да би могли Селенићеве јунаке боље разумети, и потом их сместили у историјски контекст ово поглавље представља детаљан опис и анализу главних ликова у роману.

5.1. Стеван Медаковић

Намењујући му улогу главног приповедача у роману, Селенић кроз Стеванов унутрашњи монолог упознаје читаоца са фабулом романа, уједно приказујући и његове личне ставове.

Стеван је угледни београдски интелектуалац, универзитетски професор, представник грађанске елите. У себи попут свих ликова у роману води унутрашњу борбу, на раскршћу различитог. У Стевановом лику се тај унутрашњи судар јавља као последица два различитих начина васпитања. По мишљењу Гојка Божовића: У њему ће се, као последица два типа васпитања којима је изложен, суочавати грађанско васпитање – које му припада пореклом – и традиционално васпитање доспело из зона епског и

¹¹ М. Пантић, *нав. дело*, 128.

патријархалног херојства, што све говори да грађански свет није у потпуности прожео друштво свог остварења.¹²

Стеван је био „кадет Нанкине васпитачке школе“, од најранијег животног доба одгајан је у снажном патристском духу. Овакав след догађаја имаће за резултат, барем у једном делу Стевановог живота у дубоку приврженост српској нацији описаној у великој количини патриотског заноса. Тренутак нове унутрашње борбе долази након његовог завршетка студија. Стеван у циљу даљег усавршавања одлази на постдипломске студије у Бристол у Енглеској, где проводи годину дана. По мишљењу Гојка Божовића: „...оно је и тачка у којој се у Медаковићевој перспективи сусрећу два света, две традиције, два искуства.“¹³

Управо ти сусрети са другом културом подстаћи ће Стевана да са преиспитивањем поново приступи анализи сопствених моралних начела. У почетку, то преиспитивање у њему изазива страх, за њега је својеврсно светогрђе сумњати и анализирати моралана начела која су припала рођењем.

*Унезверио бих се када год себе ухватим у издаји. Тако сам то звао. Паником ме је испуњавао сваки знак да сам вером окренуо, како сам себи патетично пребацивао када би год неку од српских неприкосновености, макар само зачас, из спекулативних разлога, издајнички видео не српским, већ њиховим, равнодушним и непристрасним очима.*¹⁴

Разапетост између две културе у Стевану појачава чињеница да се из Бристола вратио са супругом Елизбетом, тиме Селенић симболично наглашава последицу Бристолског искуства, у виду трајног утицаја енглеске културе на Стевана, почиње посматрати околину из Елизабетине перспективе, односно поприма позицију странца који не разуме локалне потребе. Дубоко унутрашње подељен, у Стевану ће се последично јавити збуњеност. У немогућности да јасно изабере пут кретања, он делује пасивно. То се понајвише огледало у његовом политичком деловању, односно незаинтересованости за друштвени ангажман, док се приватном плану исказивало кроз константу одсутност и замишљеност..

¹² Г. Божовић, *Грађански свет у роману Очеви и оци* у *Споменица Слободану Селенићу*, Београд 2004, 9.

¹³ *Исто*, 9.

¹⁴ *Очеви и оци*, 39.

Селенић на овај начин у Стевану приказује позицију српске грађанске елите потекле из патријархалне средине, потом школоване у иностранству. Она је у духовном смислу припадала западним друштвима, изражене у њиховим политичким деловањима. Попут Стевана, и та грађанска духовна елита је била на размеђи између патријархалног и грађанског, где се на крају и изгубила. Овиме Селенић осликава њен утицај на патријархално друштво тј. њене недоречености у покушају наметања својих начела.

5.2. Милутин Медаковић

Стварајући лик угледног и добростојећег трговца из прека, Селенић прожима Милутина духом патриотског заноса Срба са простора Аустро-Угарске монархије са почетка двадесетог века. Притиснут стегом Хабсбуршких власти, изазаване у присилним покушајима промена идентитета, у Милутину се јавља жеља да оснује породицу у својој домовини и да децу одгаја у националном духу, на слободарској и демократској територији.

Због поменутих изражених патриотских осећања одлучује да посао пренесе у Београд и ту се насели за стално. Углађених манира, природне повучености и европског изгледа, он је у очима својих сународника био различит. Анализирајући Милутинов лик, Гојко Божовић констатује: „...Био (је) разапет између својих западних навика и потребе да спољним манифестацијама буде у духу романтичарског српства...”¹⁵

Чињеница да није до краја друштвено прихваћен одредила је његову жељу да традиционалним васпитањем омогући својој деци да ту разлику превазиђу. Свестан да због своје природне уздржаности и повучености неће бити кадар да своју замисао спроведе у дело, он за свог сина налази најбољег учитеља, патријархалну и старовремену Ранку. Њен превасходни циљ је да од Стевана направи правог мушкарца и Србина, подижући га на темељима епске традиције. Овиме је Селенић имплицитно осликао

¹⁵ Г. Божовић, *нав. дело*, 11.

недостатак самопоуздања грађанске класе у исказивању својих начела, која се тиме задржавала на размеђи грађанског и патријархалног, без снаге да изведе потпуно одвајање.

Приликом Стевановог испраћаја на пут у Енглеску, у потреби да исказе родитељску забринутост за дететом у туђини, Селенић пажљивим одабиром речи успева да предочи Милутинову немогућност да оствари блискост са Стеваном на релацији отац-син. Поруку коју му пред пут упућује за аманет, више осликава позицију истинског родољуба забринутог да држава не изгуби „свог сина“ она језгровите формулације гласи:

*Не заборави никада да се враћаш овамо...Срећно пошао.*¹⁶

Упоредни приказ Милутина и Стевана, са аспекта генерацијских разлика у поимању погледа на свет је крајње занимљив. Обојица су искусили истоветни културолошки процес – у једном периоду живота били су окружени туђим културама, из којих су задржали навике и манире. Разлику коју је Селенић маестрално приказао оличена је у поимању српског националног питања, и његовом различитом виђењу две генерације српског друштва.

У Милутину се осликава искрена заљубљеност у идеале националне демократске државе, која је била честа међу Србима његове генерације. Док је, пак, у Стевановој незаинтересованости за учешће у политици, описан духовни замор и малодушност интелектуалних кругова по питању српских националних интереса. Такво стање је постало изражено након Првог светског рата, понајпре из разлога опше прихваћеног мишљења да је српско национално питање коначно решено.

Описујући Милутинову позицију у породичним односима, Селенић је осликао поимање патријархалног и грађанског друштва у односу ауторитета. За патријархалну Нанку, Милутин је несумњиви *pater familias*, недодирљиви ауторитет чије се заповести без поговора извршавају, тиме она одржава традиционални приступ према ауторитету, не покушавајући да његов статус доведе у питање.

У односу Милутина и Стевана, тај однос поприма изгледе грађанског. Милутинов ауторитет није ни у једном тренутку пољуљан, али поприма другачију форму. Он више

¹⁶ *Очеви и оци*, 72.

није изражен кроз потпуну доминацију старијег, већ се заснива на његовој усрдној предности, ближи је положају међусобне једнакости. Најупечатљивије је описан у прихватању страњкиње за снаху, исказујући Милутинову спремност на „кршење“ традиционалних схватања. Тако је од Стеванових стереотипних предубеђења и очекиваног културолошког неразумевања, однос Милутина и Елизабете је пошао у потпуно другом смеру. Тај однос је обрисао културне разлике и био прожет очинском бригом за судбину детета. Тако деда Милутин упознајући се са унуком Михајлом, понесен емоцијама топло изјављује:

Хвала ти, ћери, што си нам родила јунака.¹⁷

5.3. Нанка

На први поглед, Нанка је најједноставнији лик, јер је у њој најмање, па готово уопште није заступљена било каква унутрашња промена приликом сусрета са другом културом. Она се успешно брани од свих нових импулса, од додира новог времена и других култура. Не доводи у питање ауторитет патријархално-епске традиције, убеђена у њену супериорност без икакве дилеме и покушаја да то становиште аргументује. Затворена, она одбија са гнушањем све додире са другачијим ставовима, сатирично дочарану у разговору између Елизабете и ње за време доручка:

...- Ти се од свеж хлеб гадиш? – Пита мене она на крају, а ја не знам шта то значи, мислим, пословица, па кажем: - Шта је то „Свеж хлеб гадиш?“ – А Нанка ми је дала тако стран поглед, као да хоче да прође кроз моја глава, и говори споро и дубоко: Мислиш да је проклет ко хлеб не пече? Ја опет не разумем тада, па кажем жао ми је, не знам још та србска изрека.¹⁸

¹⁷ Очеви и оци, 199.

¹⁸ Очеви и оци, 102.

У Нанкином реаговању верно је дочаран однос српског патријархалног сељака према хлебу, намирници којом он опстаје и одгаја своја поколења. Српски сељак хлеб доживљава заиста узвишено, намерницу која живот значи, заслужна за његов опстанак.

5.4. Елизабета Медаковић

У Елизабетином лику је такође присутан мотив другости, мотив који покреће роман. Искazan је у њеној жељи за интеграцијом са околином. Међутим, као и остали јунаци романа, и она је била неуспешна у тим настојањима.

Пре свега, Елизабета је била одбачена од њеног по наследству Енглеског друштва. Њена кривица пред конзервативним Британцима огледала се у чињеници да је напрасно, после прве брачне ноћи прекинула свој први брак. У очима својих суграђана, учинила је то безразложно, и тиме дрско увредила Ричарда Хариса, представника аристократије, самим тим и све остале сујетне Британце. У њиховим очима, она за такав потез није имала право, пре свега јер је припадала нижем друштвеном сталежу. До које мере су последице тог поступка биле разорне, представља чињеница да се Елизабета осећала кривом за смрт њеног оца, који је напросто „увенуо“ због њене такве одлуке. Осећајући да је тим поступком она заувек распршила његове тежње за укључивањем у виши сталеж на друштвеној лествици.

У потрази за поновним прихватањем Елизабета је прво „побегла“ на студије у Бристол, а увидевши да то ипак није довољна дистанца и да није безбедна од осуде јавности осећајући је на сваком кораку. Постала је спремна на следећи корак, спремна да „преплива океан“, да напусти најнапредније друштво на свету и да загази у балканско блато. Међутим, недовољно обавештена о дубини тог блата, она је остала заглављена у њему у немогућности да пронађе себе и поред свих покушаја и личних жртви.

Упознавање са новом средином и прве додирне тачке са страном културом у Елизабети изазивају стање извесног културолошког шока. Упознајући са једне стране

обичан свет, шаренолику и многобројну Стеванову родбину, Елизабета је бескрајно зачуђена њиховим понашањем, обичајима, сујеверјем. Формирана по начелима енглеског учтивог понашања, центлменског држања по страни, свеприсутне острвске хладноће, Елизабети ли пре свега у понашању њених нових суграђана смета нападно задирању у њену приватност. Сукоб та два културна обрасца у њој изазивају збуњеност, нелагоду и неразумевање. На сатиричан начин приказан је кроз сусрет на породичном окупљању и потоњи однос са рођаком Горданом:

*...долази та Гордана, седи доле поред и каже: Ја нисам блиска род са Стеван, али врло волим Стеван и отац Милутин, као род роџени, јер отац Милутин је мене за школа новац и све дао, да ја имам кора хлеба данас, и зато мене та Гордана пита хочу ја, као што она хоче, да будем посестрима. Ја немам ни најтања идеја шта је посестрима, али Стеван далеко, не може ми брзо помогне, а видим, неки други веч је сео доле следечи до мене и каже да је он старојко, па ја, тотално збркана пристанем, мислим, најболије да буде посестрима. Али то је била велика грешка, јер тада Гордана почне плаче, каже, сад смо до смрти везани, она и ја, и лијуби мене, грли, сузе низ образе њој котрљају, каже никад таква среча њој није била...*¹⁹

Посебно упечатљива је слика Елизебетином односу према српском друштву, за њу и даље несхватљивом и после више од петнаест година живљења у њему. То неразумевање је симболично представљено кроз чињеницу да Елизабета наставља да пише своја писма, прецизније речено поверава интимне приче из свог дневника са пријатељицом Рашелом, чак и после Рашелине смрти. На тај начин изражава дубоко неразумевање са најближом околином, са светом захваћеним ратним вихором који се пред њеним очима радикално мења. Показујући у том поступку и носталгичност за прошлим временима, дубоко исказује никада превазиђене разлике и обострано неприхватање између ње и српског друштва.

Несналажење Елизабете у српској средини приказано је на још један симболичан начин. Оно се огледа у чињеницом да једино њено име (од главних ликова) нема двојезичан облик приликом боравка у страној култури, иако је она лик са најдужим стажом у таквим околностима.

¹⁹ *Очеви и оци*, 103.

У ситуацијама боравка на „страном терену“ Стеван постаје Стивен, Михајло Мајкл, а Рашела Рејчл. Другим речима сви они у очима посматрача попримају честа и уобичајена имена. Ситуација са Елизабетом је другачија. Иако је у транскрибовању присутна промена (Elizabeth – Елизабета), то није довољно, она је само пука формалост. Проблем лежи у чињеници да то име ипак није прихватљиво друштву којем се представља, јер тешко је замислити неку рођену Београђанку са таквим именом. Приказана кроз немогућност српског језика за семантичку апсорпцију, без посрбљеног облика и значења, Елизабета ће за њене нове суграђане заувек остати Енглескиња *Elizabeth*.

5.5. Рашела

Увођењем Рашеле у роман, сефардске Јеврејке која је рођена и одрасла у Београду, а затим, дорбовољно из патриотских разлога према српству одлази на Солунски фронт где као болничарка лечи рањенике и том приликом упознаје свог будућег мужа, Енглеза Арчибалда са којим након завршетка рата одлази у Велику Британију, и ту се настањује за стално. Оваквим животним путем, проблематика различитости у роману подигнута на још већи ниво, са снажним утицајем друштвено-политичких околности на судбину појединца, Селенић на добро осмишљен и себи својствен начин гради лика који је одлично упознат и са српским и са енглеским менталитетом, а опет има могућност да их посматра очима другог.

Неприхваћена у потпуности и у очима београдских, и енглеских суграђана, Рашела постаје разапета и сама на раскршћу три менталитета и културе. Добро упућена Рашела у једном послатом писму појашњава Стевану који је једини могући начин на који би Елизабета и он, производи различитих култура, бити у могућности да заједнички проведу живот.

„Њој саветујем исто: Пустити Стевана да буде Србин. Не тражи од њега да постане Енглеz. Само тако можете уљудно проживети живот под истим кровом, у љубави и достојанству.“²⁰

Свесрдно саветовајући одржавање једнокости између два културна обрасца, Селенић тиме имплицитно исказује проблем којим се Рашела сусрела - затвореност енглеског друштва према странцу и наметања сопственог културног обрасца.

Нарочиту пажњу у Рашелином лику нам је привукао један детаљ. Наиме, у делу у којем говори о васпитању своје деце, Рашела наводи да познају само Енглески језик, а да на хебрејском умеју само да испевају неколико песама збављни његовим веселим тоналитетом. Не спомињући да ли са децом комуницира на српском, Рашела остаје недоречена по питању српског културног идентитета, који је сасвим сигурно део ње. Утиска смо да је сасвим успутно и овлаш, готово неосетно описан још један културолошки аспект менталитета српског друшта, пре свега српских емиграната. Под претпоставком да разлог њеног непомињања српског језика, јесте тај да она заиста није ни научила децу српском, открива се често присутна особина српских емиграната. Она је оличена у чињеници да у новим окружењима своју децу често лишавају свог изворног, српског културног наслеђа, покушавајући да их на тај начин што боље уклопе са новом средином. Кроз небројане примере се показало да резултат таквог приступа васпитању већ у првом следећем нараштају има њихову потпуну идентификују са новом средином. Том добровољном асимилацијом, она несвесно одбацују српско културно наслеђе и на њега почињу гледати као на страни елемент, иако у већини случајева долазе из потпуно српских бракова.

Упоређујући Рашелино искуство са каснијим истоветним случајем одрастања детета из мешовитог брака само у српској средини, Селенић наглашава предност и отвореност српске културе. Уочавајући разлику између искрене заљубљености у сопствену културу, којом су Срби сасвим сигурно склони, и са друге стране Енглеског нарцисоидног поимања себе и потајно империјалистичког наметања своје културе.

²⁰ *Очеви и оци*, 86.

5.6. Михајло Медаковић

Трагика Михајловог лика свакако је најдубља, најзамршенија у читавом роману и најупечатљивија. У његовој судбини, утисак је приказана и преплетена је дословно свака могућа разлика читавог космоса, нештедећи овог голобрадог младића ни у једном једином тренутку његовог живота. Политика, рат и сукоби идеологија сурово су га увукле у свој ковитлац, а затим немилосрдно прогутале.

У Михајловом лику, Селенић исказује своје антиратне, пацифистичке ставове. Згранут и саблазнут узалудним жртвовањем младих људских живота зарад „виших циљева.“ Селенић је сачинио Михајлов лик као израз свог најдубег, готово огорченог неразумевања ратних сукоба.

Као дете из интернационалног брака у којем се спајају две културе, Селенић прожима Михајла главним мотивом свог дела – унутрашње борбе, која у Михајловом случају прераста у отворену располућеност. Васпитан по културним обрасцима обеју култура, без потискивања једне или друге, јасно исказане поимањем српског и енглеског као матерњег језика. Овај спој изазвао је поимање различитости у унутрашњем делу Михајлове личности, док је различитост у физичком изгледу додатно истакла његову различитост у спољашњем окружењу. Такво стање изазваће потпуни бум у њему, затечен на раскршћу светова у младом животном добу, Михајло је био неспреман да изнесе и савлада тај терет. Терет у свему различитог. Белег риђокосог, пегавог дечака међу црнпурастим и смеђим вршњацима. Епитет енглеског вундеркинда међу лењим *српчићима*. Дете универзитског професора међу радничком и сељачком децом. Богаташ међу сиротињом. Свеprisутна различитост у младом и нејаком Михајлу, оставила му је само један избор у животну - аутодеструктивност на сваком кораку.

Заплет и трагику његовог лика донео је Други светски рат. Збуњеном у ратном вихору, рат му је донео сусрет са комунистичком идеологијом. У Михајловој предреволюционарној животној фази, када је реч о интелектуалним филозофско-политичим разговорима, које је водио са оцем у породичном стану одликује посебна живост. Прожет топлином дома, осећајући се сигуран у „породичном забрану“ он исказује све своје потенцијале. Спреман је да се бори за своје ставове, пркосно их супростављајући

и гордо стојећи на супротној страни. Притом, не исказујући претерану заинтересованост за левичарска учења, он у комунизму види нешто сасвим друго - решење свих његових проблема - начин за остварење потпуне интеграције са околином. Михајло у комунизму не прилази из идеолошких разлога већ из разлога превасходно личне природе.

Михајло важи за даровитог младића, заинтересованог за филозофију и различите политичке теорије, често потпуно супротне комунистичким идејама. Иако још увек младић он доста чита, показује свестраност и ширину приликом доношења закључака као и радозналост према новим знањима. Међутим, у добу адолесценције, и првим знацима осетне различитости у односу на вршњаке панично напушта своје ставове и препушта се емотивном закључивању које надвладава сваку аргументацију. Такав његов заокрет у развоју, изазива потпуно неразумевање у Стевану који по својој природи одсутан, самим тим помало незаинтересован за Михајлово васпитање, није у стању да разуме психички ступањ развоја у којем се Михајло налази. Тада већ у тинејџерским данима, предуслов за даље Михајлово сазревање лежи у прекопотребној неопходности адолесцената за интеграцију у друштву. Закупиран својим мислима Стеван није у стању да разуме и да помогне Михајлу, већ њих двојица чврсти у одбранама својих ставова супротстављају своја мишљења, долазе у сукобе и само продубљују међусобно неразумевање.

Кроз дубоку породичну драму Селенић читаоцу излаже две политичке идеје, разлажући све непремостиве разлике између њих, појачавајући слику о два Београда, међусобно замршеним и нераскидиво испреплетеним.

Михајлов коначан раскид са критичким приступом и потпуној фасцинацији комунистичкој догми, оличену у подразумеваној непогрешивости лидера, одредиће два разлога. Као небројано пута у роману, један је унутрашње природе а други спољашње.

Унутрашњи разлози: Михајло престаје да сумња у погрешивост идеологије, приликом свечане параде приређене у част ослободиоцима Београда, када се у њему јавља разочарење због „за длаку“ пропуштене шансе да и он буде овечан ратном славом, и тиме коначно прихваћен у друштву. Селенић дочарава Михајлово психолошко стање у Стевановим описом тријумфалне параде:

*Сасвим случајно нашао сам се у маси иза групе омладинаца у којој запазих и Михајла. Сећам се његовог лица. И лица и мисли која је читко исписана на њему. Није плакао. Немам итисак да је жалио погинуле. Ничег меког у изразу. Усредсређен. Скамењен. Гризао је доњу усну и пропињао се на прсте – не да види тенкове, него младе генерале и пуковнике, тек нешто старије од Михајла...Разумео сам га. Не кривим сувише мога сина. Први пут је доживљавао ослобођење, и није никако могао знати да ће заставе покиснути, партизани се демобилисати, маса се кућама разићи, и да ће сјајно попримити колико сутра бити затрпано ружним отпацима, као балска сала после пијане теревенке...*²¹

Спољашњи фактори: Због чињенице да долази грађанске породице, у очима комуниста проscribeоване класе, Михајло је константо под лупом својим идеолошких другова, приморан да потврђује своју оданост непрекидним доказивањем и екстремном чистунству у спровођењу идеолошких догми и партијских задатака.

Врхунац спремности за личним жртвовање само са једним циљем – избећи презир идеолошких другова и спрати „љагу“ свог порекла, Михајло доживљава у свом односу према мајци. У атмосфери разбуктавања сукоба између истока и запада уочљивим већ у последњим фазама рата. Комунисти на Енглеze гледају са отвореним подозрењем, као на империјалисте и несумњиво идеолошке противнике. У тој атмосфери Михајло почиње своју мајку да посматра као стран елемент, као Енглескињу *Elizabeth*, као потајног империјалистичког шпијуна. Оваквим следом догађаја у рату, Михајлов положај међу комунистима постаје још замршенији.

Због све чешћих и интензивнијих Елизабетиних контаката са енглеским посланством, у Михајлу се појављује страх она а затим и он сам, не буду окарактерисани као издајници, империјалистички шпијун, или евентуално четнички шпијун, (због грађанског порекла) – у зависности од креативности и тренутне инспирације у његовој глави замишљеног, али реалног могућег следа догађаја - изласка пред судију преког суда.

Дубоко престрављен од овог нехуманог инструмента у рукама комуниста, који је све своје чланове држао у гвозденој дисциплини, играјући на карту страха за опстанком,

²¹ *Очеви и оци*, 247.

страха који је будио животињске инстинке међу људима, Михајло губи контролу над собом. Још једном се затекао на, по ко зна који пут, на унакрсној ватри. Овога пута уверен да му нема излаза.

Панично уплашен након Елизабетиног испитивања од стране ОЗНЕ, он разрогачено брани свој положај пред оцем, утисак је припремајући своју одбрану пред судијом у очајничком покушају да окаје грехе пред оптужницом. То кулминира свађом и грешничком реченицом коју му Стеван упућује у енглеском облику: *Волео бих да си мртав*²²“ Шок који је уследио на лицу Михајловом јасно је разголитио стање његове дубоке уплашености, Селенић потресно описује:

*Страх, запањеност, изненадна свест о дубини моје мржње, нешто од тога, или, вероватније, све заједно, просто су растурили партизански, револуционарни декорум, Михајловог израза; Опустили му мишиће у доњем делу образа и око устију, што његовом, ионако голобрадом, пилећем, дечачком лицу даде још детињастиви изглед. Нигде малопређашињег напасника, нигде оног уљеза на месту нашег сина, тражим га избезубљеним погледом, а видим Михајла, први пут баш у таквом часу, после толико времена препознатљивог, и везаног за наше чедо од породичке постеље до вечери уочи јуначког одласка у војску. Разрогаченим очима видим дечака, очајног што открива да му измиче подршка коју је одувек сматрао подразумевајућом и неизгубивом. Прочитах на том, тако страховитом, близом, детињском лицу да је његов власник свестан лажи свога представљања, али уверен, унапред, без мисли, да ја то морам разумети, да ипак на коначном обзорју нашег односа, упркос свим свађама, видим њега као сина коме ћу опростити, коме морам увек праштати, поготову нужност самосталног раста и сазревања, макар и оно лудо мом родитељском оку изгледало.*²³

Стевану у том тренутку постаје јасно унутрашње Михајлово стање, али исувише касно да би зауставио незадрживи точак историје који ће их све заједно прегазити и смрвити. Изгубљен у таквом психичком растројству, у ситуацији у којој се затекао, доводи Михајла на ивицу амбиса, где панично тражи излаз. Једино логично решење је да још једном докаже своје чистунство, искрену оданост и припадност својим партијским

²² *Очеви и оци*, 323.

²³ *Очеви и оци*, 324-325.

друговима. Проналази га у добровољном одласку на Сремски фронт, где тако распопућен, и дословно изгубљен у потрази за самим собом - губи живот.

Без икакве назнаке да води последњи разговор са сином, Стеван је изговорио судбоносну реченицу која ће га прогонити до краја живота, без шансе да је икада исправи. У овој потресној слици Селенић употпуњује трагедију самог Стевановог лика.

Приказана кроз потресну слику са његовог погребa, Селенић туробно илуструје Михајлову трагедију.

...(Елизабета)Тражила је да покров дигну, хтела је сина погледати, али ја се на време тргох из свог напетог непокрета и не стигавши да обуздам панику, крикнух: - Немој – избеубљен помишљу да ће чедо своје о чијем јој изгледу истину нисам рекао, видети као што смо га ја и Видосав видели. Елизабета застаде, људи ме погледаше. – Немаш шта видети – рекох. – Нема Михајла – Додадох, и већ смирен, схватих да је баш како рекох. Истину да говорим. ²⁴

Узрок смрти потпуности осликава његово психолошко стање. Остављен без ослонаца, нити једног камена иза којег би се сакрио и сачувао од олује, позиција Михајлова била је неразмрсиви Гордијев чвор, нерешив проблем кваке 22, лавиринт у којем се морао изгубити.

5.7. Савина

Њена улога је споредна у роману, појављује се само местимично у дешавањима. Мотив различитости у Савином лику је приказан кроз сукоб руралног и урбаног. Ношена ратним вихором Савина долази из села Врана код Деветака у Босни у Београд. Од свих Михајлових ратних другова, чланова његове чете, она се у роману једина помиње именом. Селенић једино према њој показује саосећање приликом описа комуниста.

²⁴ *Очеви и оци*, 349- 350.

Селенић наглашавајући чињеницу долази из Босне, она представља прототип младих партизанских бораца, који су због ратних страха и ужаса, превасходно склањајући се од усташког ножа, пришли партизанима. Због исконског страха за голи живот, постали су мека глина у рукама комуниста, који су их идеолошки обликовали усађивањем партијских догми.

Симбличан приказ њихове индоктринизације исказано је у коришћењу комунистичког термина „друг“. У сваком њиховом помињању именица друг појављује се у номинативу, овиме Селенић има за циљ да нагласи семантичку рогобатност комунистичких фраза. Међутим, у симболичком смислу може означавати још нешто. Уз претпоставку да је у том облику користе, јер су је такву и усвојили од својих идеолошких старешина, наглашава њихов степен индоктринације комунистичким догмама. Тиме је симболичан начин исказано партизанско слепо веровање у непогрешивост лидера, безпоговорно извршавање директива, без најмањих сумњи у исправност и покушаја анализирања, који не греше ни када је избор падежа у питању. А све то у страху да се не удаље са „једино исправног пута“, присилно се крећу у прописаном смеру кретања, трауматизовани искључивања из партије и од одбацивања од стране идеолошких другова који је у младим партизанима будио исти онај исконски нагон за преживљавање.

У њеном лику представљен је судар руралног и урбаног, старог и новог, приказано кроз свеопшто међусобно неразумевање. Представља победнике којима је све дозвољено, чији охоли положај им даје за право да руше стари поредак, са којим немају додирних тачака нехајући за њим, без имало покушаја да га разумеју или му се прилагоде. Овенчани ратном славом они граде нови свет по својим схватањима подређујући га себи, и својим мерилима. Стварајући друштво које је херметички затворено за било који вид другости, њихова основна премиса је: Са нама или никако!

5.8. Патрик Вокер

Занимљива је ситуација са још једним споредним ликом у роману, Патриком Вокером, представником британског дипломатског посланства у Југославији. Утиска смо да је Селенић његовим увођењем у роман хтео да дода још један аспект на ионако замршени приватни живот његових јунака. Зарад преводилачких послова, Вокер ступа у контакт са Елизабетом и то посредовањем Стевана.

Међутим, убрзо отпочиње краткотрајну љубавну везу са Елизабетом, прекинуту његовим завршетком посланичке мисије и повратком у Британију. Ту се његова улога у роману завршава без већег утицаја на породичне односе Медаковића. Са аспекта историјске науке пажњу нам је привукао тренутак његовог појављивања у делу. То је моменат у коме је ратни сукоб и даље у току. На овај начин Селенић вешто и на веродостојан начин описује историју дипломатских односа између Велике Британије, у њеним очима „малим народима“ у овом конкретно случају Србијом.

Интересовање моћне империје за Србију (Балкан), дешавало се само приликом угрожавања њених сопствених интереса, најчешће, па скоро и по правилу у време ратних сукоба. Показујући тиме истинско начело Британске спољне политике – зарад сопствене златне изолације, спремна да жртвује „мале народе“ али и све демократске идеале за које поносно истиче да на њима сама почива – слободне и фер изборе, вишепартијски систем, грађанске слободе, владавину права и остале.

6. Портрет српске грађанске класе

Приликом описивања слике грађанске буржоазије, Селенић је представља из две перспективе. Прва је перспектива самог њеног припадника по наследству, Стевана Медаковића, а друга је перспектива Елизабете Блејк, односно спољашњег елемента, покушавајући на тај начин дода свом опису још већу дозу објективности.

По мишљењу Г.Божовића: „Из Медаковићеве перспективе предочава се Београд као кључно место обликовања српске грађанске класе.“²⁵ Кроз призму духовног Београда осликава се позиција српског народа у заједничкој држави. То становиште деле и предратне политичке елите, као и касније комунистичке власти.

Илустрација Стеваног, превасходно због личне трагедије, осећаја празнине и описана на самом завршетку романа, односно рата, може се пренети и на грађанско друштво предратног Београда означавајући његов крах наком Другог светског рата.

А дубину разлика и потврду таквог стања Стеван добија и од једног од највећих интелектуалних ауторитета међуратног доба, Слободана Јовановића, који у њиховом међусобном разговору потврђује такво стање Београда, убеђујући Стевана да се управо због тога активније укључи у политику. Стеваново одбијање слаже се са константацијом Сање Мацуре: „У приказивању грађанске класе присутно је неколико подтипова којима је заједничка неспремност на друштвено-историјске промјене.“²⁶

Друга перспектива из које читалац сазнаје о Београду и духовном стању у којем се налази српско друштво, приказано је из угла Енглескиње Елизабете, супруге Стеванове, која о Београду пре доласка има маглопита и непотпуна сазнања. Она представља заинтересовану страну, покушавајући да се привикне и уклопи у нову средину, она

²⁵ Г. Божовић, *нав. дело*, 9.

²⁶ С.Мацура, *Епитаф затрпима Романи Слободана Селенића*, Лакташи 2011, 265.

заинтересовано посматра затечено стање и анализира га са довољне дистанце да може објективније уочи како позитивне тако и негативне аспекте.

Г. Божовић запажа следеће: „Елизабета је заинтересована за разумевање друштва у којем се нашла, јер то разумевање види као нужни услов свог опстанка у њему.“²⁷

У њеном понашању је присутна јака жеља за интеграцијом и уклапањем у нову средину, изражена у њеним напорима да што боље савлада српски језик. Посматрајући знатижељним оком околину и дешавања, она уочава многобројне недостатке. Њени најупечатљивији утисци о недостацима у Београду тичу се немарног односа према јавним површинама, спорој бирократији и оскудне инфраструктуре. Са друге стране, имајући контакте са интелектуалном елитом, њен утисак је потпуно другачији. О Елизабетином виђењу Београда, Г. Божовић константује: „Расцеп између грађанске модернизације и традиционалне патријархалности, између уређених облика живота и израза опште запуштености врхуни у Елизабетиној више пута исказаној слици два Београда.“²⁸

Њеним енглеским схватањима и мерилима, далеко је пријемчивији образовани Београд, онај Београд који је по свему ближи англо-саксонском посматрању ствари. Она у понашању интелектуалаца уочава својеврсно надмено држање, поимањем сопствене узвишености у односу на обичног човека. Највећу ману она проналази у недовољној посвећености научном раду. Она је изненађена олаким односом „бављења“ науком, без удубљивања у суштину. Следећа ствар коју замера београдским интелектуалцима је мањак заинтересованости за друштвеним ангажманом, она не разуме њихове страствене разговоре о политици, док упорно избегавају да се у њу активно укључе. Утиска смо да је ова представка стања ствари, израз Селенићеве критике упућене и својим савременицима.

Он је старији од вечина из ова група пријатели, па сам ја питала шта је он, када сам видела, да Стеван је мало збркан, са моје питање. Каже мени Стеван, културни радник. А шта ради културни радник, питам ја, а Стеван каже он не ради него се бави... Видиш такав карактер не постоји у Енглеска, али ја мислим да је то добро за Енглеска.

²⁷ Г. Божовић, *нав. дело*, 10.

²⁸ Исто, 11.

Присутна је нека врста замора која се осећа у ваздуху. Београд је спреман да и последњим нитима раскине са оријенталним наслеђем, да се трансформише у европску метрополу. Завршни ударац никако да дође, а интелектуална елита иако фасцинирана демократским идеалима европских држава, препуштала је току времена да то друштвено уређење донесе у Србију, па да се тек онда активно умеша у политичка збивања. До тада, није желела да упрља руке, није желела да угази у „живо благо“ српске политике, несвесна да је она та, која је за ту промену једино кадра изнети. Производ таквог друшта и околности јесте и сам Стеван, представник је пасивног интелектуалца који болује од истих бољки, као и сам Београд.

Елизабетина запажа да постоје два Београда, један европски, а други оријентални. Иако по многоме дијаметрално супротни, ова два Београда, нераскидиво су повезана и живе како један са другим тако и један у другоме. Елизабетин лик сасвим извесно изграђен на историјској грађи и раније поменутом личном искуству Селенића у додиру са Британцима. У њој је осликано типично Британско виђење Србије а затим и читавог Балкана. Сажето је у језгровитом закључку Весне Голдсворти о стању ствари на Балкану: „Европа која то још није.“²⁹ Где Британци истичу своју културну надмоћ и заосталост туђе, у овом случају српске културе. Елизабетини и Стеванови погледи на Београд се разликују. Иако га посматрају на различитим очима, они се у једном слажу. Подвојеност два Београда је свеprisутна. Селенић на горак начин заокружува приказ стања у Београду:

Београд је постао град у којем ниједан човек, ниједан стари ни нови друштвени слој није на свом правом месту. Студенти служе као келнери, пензионисани чиновници продају ђинђуве и оправљају кишиобране, људи ни који своје име не умеју подписати дижу многоспратне палате, гомилају се капитали и имања за које нико не зна одговора на питање: Октуд и како? – А у исто време многи научник, професор, занатлија, пита се после петог у месецу шта ће сутра ручати. Све је у задиханој јазми и јурњави да би се захватило што више са што мање заслуге и труда. Необразовани и неспособни отимају место кадрима и ученима, читаво друштво издељено је у групе које се узајамно подржавају родбинским, кумовским, племенским, партијским везама, а све друго што

²⁹ В. Голдсворти, *Измишљање Руританије*, Београд 2005, 10.

није у том оријенталном клупичету ти мени ја теби, безобразно се гура у страну где год поглед зауставиш – Милошева курџонска Србија потискује Михајлову, Светозареву, Скерлићеву племениту тежњу ка европским начинима мишљења и понашања.³⁰

6.1. Портрет кнеза Павла Карађорђевића

Да би се што подробније разумео и описао Селенићев став историјске улоге кнеза Павла Карађорђевића, за потребе овог одељка смо проширили оквир нашег истраживања укључивши и Селенићеву драму *Кнез Павле*³¹.

У једном од интервјуа, Селенић наводи да је драма заснована на архивској грађи, и да је он настојао да је у што мање измењеном облику предочи гледаоцима. Премијерно изведена маја 1991. године, склони смо мишљењу да је Селенићево интересовање за кнеза Павла проузроковано дешавањима на простору СФРЈ и атмосфере грађанског рата у којој се она налазила.

У тренутку кулминација тензија и почетка грађанског рата, Селенић у складу својим антиратним ставовима покушава да пронађе личност која би могла да умири узавреле страсти. У немогућности да пронађе такву личност у свом окружењу, Селенић се враћа пола века уназад и још једном актуелизује лик и деловање кнеза Павла Карађорђевића.

Кнез намесник је у драми представљен као кохезивни фактор, који настоји да у компромисним решењима задовољи све стране, смири духове и спаси државу рата. Са истанчаним осећајем за поређење два историјска тренутка Селенић поново актуелизује кнеза Павла Карађорђевића, још једном му намењујући улогу „фактора стабилности у региону.“ Пружајући кнезу Павлу још једну шансу да помири супротстављене стране, описан је Селенићев покушај доприноса у проналажењу мирних решења, и избегавању трагедија рата.

³⁰ *Очеви и оци*, 155-156.

³¹ С.Селенић, *Драме*, Београд 2003.

7. Портрет комунизма

Селенићев однос према комунизму је изузетно слојевит и дубок, пре свега прожет већ поменути трагичним искуством на личном нивоу. Додири које је са комунизмом имао у приватном животу, несумњиво су га одредили и као писца. Предраг Палавестра запажа: „Слободан Селенић је прешао пут којим су прошли многи припадници нашега нараштаја – пут од скојевца до грађанског либерала.“³² Од првобитног заноса и веровања у искреност намера и исправност идеологије, Селенић постаје један од оштријих критичара комунистичких догми и једнопартијског државног уређења. У својим делима он одлучно стаје у одбрану српске грађанске класе и парламентарне демократије коју види као поражену, збрисану страну у том сукобу.

У самом роману *Очеви и оци*, изградњом ликова и одређивањем њиховог социјалног статуса, Селенић јасно жели да прикаже ствари са становишта грађанске буржоазије. У делу је изражена доза сумње превасходно према комунистичким учењима и начелима а касније и према политичким лидерима. Селенић је кроз Стеванов доживљај комунизма верно дочарао начин којим су се у интелектуалним београдским круговима односили према марксистичкој идеологији. Оно је првобитно било скрајнут на маргине политичког друштва. Ондашње опште прихваћено мишљење о комунизму било је да је оно само једна врста помодарства, да српско тло није погодно за развитак таквих идеја, превасходно због монархистичке и демократске традиције. Затим и због чињенице да је индустрија у Краљевини Југославији била неразвијена, а то се одразило и малобројност радничких покрета.

Окупација, са којом је комунизам непосредно стигао у Београд, приказана је кроз субјективни доживљај главних ликова, без намера да се прикажу ратна дејства или операције. Атмосфера у којој се град налази описана најпре из породичног стана Медаковића, који за њих представља место на коме су сигурни, „забран“ који је изолован

³² П. Палавестра, *Некропоље*, 179.

и заштићен за све спољашње страхоте и туробне слике стварности које до њих само повремено допиру, наслућене у штурим извештајима радио Лондона. Парадоксално, ратне околности барем у почетку, утичу позитивно на породицу Медаковић, која је само у ратним околностима успела да постане породица у правом смислу, блиска и присна, доживеће тужну судбину коју ће исти тај ратни вихор трагично разбити у парампарчад без могућности да икада више то стање измени.

Селенић оваквим приказом, верно описује дијаметралне разлике у подношењу окупације самих Београђана. У духу београдске различитости било је примера трагичних судбина, велике материјалне оскудице и људске несреће са једне стране. А са друге изражено присутног ратног профитерства, оличеног у великој несолидарности, потпуно игноришући туробну судбину једног дела суграђана.

Сагледавајући догађаје у тек ослобођеном Београду, и сам укључен у политичка збивања, Стеван у свом додиру са комунизмом осећа горчину и већ прилком првих сусрета и уочава пред каквив изазовом се налази демократија. Учествојући у дотеривње нових правних закона зарад потребе идеолошког преобликовања друштва, непосредно открива комунистичку фасцинацију Совјетским Савезом оличене у тежњи да све правне акте једноставно препишу и примењују без осећаја одговорности за праведност, нити узимајући у обзир посебне друштвене околности које су несумњиво биле различите.

Узимајући удела у стварању новог друштвеног уређења, онај преостали део грађанских политичара који није био окарактерисан за народне непријатеље, наступа отворено у сарадњи са комунистима, пружајући им могућност за остваривање проповеданог демократског друштва у изградњи „новог света.“ Селенић сликовито, повремено сатирично, али са дубоком поруком у себи приказује те сусрете, најизраженије искуству Јаше Продановића приликом разговора са комунистима у разиграној атмосфери са Продановићеве крсне славе:

Чујте и ово – наставља стари републиканац још пргавије – пре неки дан, око пет после подне, неко звони на вратима, не скида прст са дугмета све док ја не дотрчах – мислим: мора да је ватра, у`ватило сено! На вратима нека девојка, јака, руку са њом ни педесет година млађи не бих обарао, а строга. „Друг“, каже, „у седам сати

конференција“ без једног н, шта ће јој, и да ја морам тамо бити. Не могу, кажем: „мораш“, каже она. Чуј, девојко, пробам лепим, немам ја шта на тој твојој конференцији научити, а она: „Кога нема на конференцији, нема га ни у списку за дрва и угаљ!“ И оде! Јашино: „Па што то радите! Па ја сам министар Титове владе! Што брукате и себе и владу! - сад се више и не чује од грохотног смеха до суза забављених комуниста.“³³

Убрзо схвативши да су „изиграни“ и да су само параван у театралној представи, грађанска буржоазија се, у роману оличена у Медаковићу, повлачи из политике са горким укусом пораза и разочарење. Осликана у делу подругливом односу комуниста према Јаши Продановићу, Селенић закључује:

*Јаша је трофејна вредност, парадни украс у њиховом иконостасу. Како би знали да су поразили читав један претходни свет, да нема Јаша, ходајућих доказа њихове победе? Како би краљеви знали колико су високо? Да немају уза се мудре луде које их на нискост свога положаја подсећају? Несретни Деда, мислио сам потиштен сред засмејаних младих моћника! Е не зна Деда шта је изгубио поставши чика-Јаша! Јер вазда независни Продановић – чујем, видим, осећам као шамар на сопственом образу – страшно је преварен. Ето га где срамотује сред засмејаних зналаца математичке формуле за преобличење света, просте једначине без иједне непознате, уместо да самоћује последње године свог доброг живота.*³⁴

Превасходни разлог за горак укус интелектуалног Београда су дешавања на Сремском фронту, приказана у роману кроз породичну трагедију. У тренутку Михајловог добровољног одласка, Стеван отворено ставља своје политичке и идеолошке разлике по страни, постајући свестан да „идеолошке игре“ нису вредне младих људских живота. Он молећиво тражи услуге од комунистичких лидера у тек ослобођеном Београду, узалудно очекујући људско разумевање. Хладно одбијен, остављен је на милост и немилост немачких граната. Поражен, сломљен, он увиђа незаинтересованост комуниста за људске жртве. Такво његово искусто снажно појачава осећај који је у том тренутку владао у већем делу Београда – иако на победничкој страни у рату, уз претрпљене огромне жртве, српски

³³ Очеви и оци, 263.

³⁴ Исто, 263-264.

народ изашао је поражен и суровом кажњен улудим жртвовањем живота голобрадих младића на Сремском фронту, као одмазду за смртни грех, сврставања на страну монархистичких струја. - Селенићев потресни опис је у духу времена и осликава осећање које је владало међу Србима. Међутим са аспекта историографије, у недостатку већег броја научних истраживања, за ту тврдњу историјска наука још увек нема емпијских доказа.

7.1. Портрет Милована Ђиласа

Упечатљив је Селенићев однос у самом делу према Миловану Ђиласу. У тренутку објављивања романа (1985), Ђилас већ има ореал највећег дисидента са ових простора, и важи за једног од најтврђих критичара комунистичког режима, и миљеника ако не свих, онда већине критичара комунистичких власти. Међутим, утисак је да Селенић не дели то мишљење. Ђилас је у роману приказан као охол, хладан и незаинтересован за људске жртве. Што одражава Селенићев став према једном од главних идеолога КПЈ. Утиска смо да Селенић исказује немогућност Ђиласове аболиције везане за доприносе у стварању Голог отока, једне од срамних тековина комунистичког социјализма, историјског феномена којим се Селенић детаљно бавио у својим романима.

Негативан однос према комунистима, који је присутан у роману, налазимо у следећем Селенићевом интервјуу: „Мислим да је партизанија која је дошла у Београд углавном из региона с неупоредиво нижим степеном цивилизације, наметнула не само нов политички систем него и све норме друштвеног понашања, на које су морали да пристану и грађани. Они су се једноставно акомодирали на снижавање стандарда цивилизације, на друкчији начин опхођења, друкчије манире, друкчији језик, друкчије облачење; практично, на потпуну промену живота.³⁵

³⁵ С.Селенић, *Искорак у стварност*, Београд 2003, 162-163.

Међутим, када је реч о обичним војницима ниско ранжираним у тој пирамиди моћи, Селенић кроз Стеванов лик не исказује отворени презир већ разумевање, посебно за младе револуционаре које сматра изиграним у специфичним историјским околностима изазвани великим страдањима у рату подложни манипулацији.

*Боже, како су млади! - рекао бих себи, гледајући их уморне и ужурбане. Како су страшно илегални и важни кад се после поноћи увлаче на своје тајне, опасне комунистичке састанке сред комунистичког Београда! Како безрезервно верују да баи сада стварају сасвим нови свет, који ће бити готов најкасније до следећег понедељка! Како су прости и одушевљени, сишли са планина, разрогачено загледани у остатке непознате и њима непотребне цивилизације. Како су мили и безазлени чим их у духовном оку свом ставим поред коминтерновских перјаница њихових, префриганих и жељних ничим ограничене власти!*³⁶

³⁶ Очеви и оци, 252.

8. Закључак

Имајући увид у доступну литературу, Селенићеви романи представљају погодно тло за историјску анализу. Маестрално осмишљени његови романи отварају велика друштвена питања, и пресудно су прожета историјским мотивима. Из свега изложеног, утиска смо да се Селенићев целокупни опус заснива на темељном познавању историјске грађе. Утисак је да Селенић нема намеру да се сврста на једну од страна, дубоко прожет горким сликама које рат доноси. Селенић у својим делима осликава своје антиратне ставове на себи својствен начин. Посебно је то уочљиво приликом приказа потресне сцене из романа *Очеви и оци*, односно погибије младог Михајла на Сремском фронту, коју је у потпуности пресликао у свом другом роману *Убиство с предумишљајем*, измењујући за ту потребу, само имена ликова.

Уверени смо да разлог за то пуко пресликавање није одраз мањка Селенићеве књижевне креативности, већ да у себи носи дубоку критику друштва. Друштва у којем се и сам Селенић налази у моментима стварања поменутог дела, које је први пут објављено ратне 1993.године. Имајући у виду да оба поменута дела имају у себи потресне слике из ратова на тлу Југославије, приказане у различитим временима, На тај начин Селенић ставља у исти контекст сукобе из времена Другог светског рата и ратова деведесетих. На овај начин Селенић упућује снажну критику друшту захваћеног ратном хистеријом, напомињући му, да није научило лекцију из првог пута и да је још једном, трагично понавља.

Промене које је донео Други светски рат на простору Југославије су изазвале тектонске промене у самом југословенском друштву. Одстрањивање демократског државног уређења и прихватање комунистичког, револуционарног је појачавало утисак у којем су Београд и српска грађанска класа дочекали крај рата, закупљени дубоким и свеприступним осећајем пораза. Својеврсна „година нулта“ која је наступила у Југославији 1945.године, довела је до тога да се све старо, у очима комуниста грађанско, нашло у

брисаном простору ратног и послератног вихора, те је било уништавано са циљем брисања трага свему реакционарном и предреволюционарном.

Промене које су се догодиле нису се зауставиле само на промени државног уређења или новој спољнополитичкој орјентацији, већ су захватиле и из корена промениле обичног човека. Усиљеном колонизацијом нагло је промењена структура градског (београдског) становништва, затим те промене су се одразиле и у језику, оличене у прихватању нових речи и новог начина говора. Потом и у избору нових прихватљивих праваца у култури и архитектури. Тако је послератни брутализан, зазидао и заувек изменио дух предратног Београда. Ништа мање идентитетски важно за појединца није представљао и потпуни прекид и јавна забрана пропеведања религије и брисањем њених (православних) моралних начела. Детаљним раслојавањем и заинтересованим оком за детаље, Слободан Селенић је у роману *Очеви и оци* веродостојно описао свеобухватну драму српског друштва, и драму породице, у тим за читав свет турбулентним историјским догађајима и временима.

У читавом Селенићевом књижевном опусу, на индикативан начин је приказано његово лично размимоилажење са постулатима идеолошког друштва. Она су се исказивала као непремостива разлика између поимања стварности њега самог, и комунистичких власти. Оличена у потреби комуниста за суровом борбом против „мотива другости“ тј. сваког другачијег у односу на партијски прописано. Одбацивањем мотива којим Селенић види свет у својим очима, он у својим делима постаје оштри критичар комунистичких власти.

Под утиском читања Селенићевих књижевних дела, још једном уочавајући да свет почива на разликама, да га оне покрећу и да су те разлике присутне и на утрашњем плану, врло често невидљиве за спољашње око. Посматрајући у том контексту, долази се до закључка да је стварност далеко сложенија него што изгледа на први поглед, па самим тим и конструисање слике о стварности неког другог периода мора бити тако слојевито. Потребно га је представити и из угла обичног човека, аспекта који је повремено занемариван у историографским делима. Дакле, подстакнути Селенићевим вишеслојним описом стварности, можемо променити приступ историчара историјској грађи приликом конструисања прошлости.

Са становишта историјске науке, свакако је главни задатак историчара да се држи, и да не одступа од непристрасног излагања историјске грађе, на којој конструише слику о прошлости. Међутим, за разумевање историјског контекста и обичног човека, литерална књижевност може бити изузетно корисна. Преплетањем историјске грађе (објективних чињеница) и литералне књижевности (субјективног доживљаја) може се боље разумети утицај историјских догађаја или процеса на живот обичног човека, и јасније осетити дух епохе. Оваквим комбиновањем историчар добија могућност да боље уочи и схвати утицај историјских догађаја и одјеке које је имало у друштву о којем настоји да конструише слику.

8. Библиографија

Извори:

1. С. Селенић, *Очеви и оци*, Београд 2009.
2. С. Селенић, *Искорак у стварност*, Београд 2003.
3. Слободан Селенић, *Драме*, Београд 2003.

Литература:

1. Г. Божовић, *Грађански свет у роману Очеви и оци у Споменица Слободану Селенићу*, Београд 2004, 7-13.
2. В. Голдсворти, *Измишљање руританије*, Београд 2005.
3. С. Мацура, *Епитаф затрима романи С. Селенића* Лакташи 2011.
4. С. Мацура, *Језик као идентитетска компонента ликова у романима С.Селенића*, *Српска књижевност као основа српског језика*, Вишеград 2019, 111-131.
5. П. Палавестра, *Некропоље*, Београд 2011.

6. М. Пантић, *Романи С. Селенића у српском књижевноисторијском контексту*,
Предавања 7 (2018), 124-129.
7. П. Палаветра, *Поетика грађанског пораза*, у Слободан Селенић, у *Десет векова
српске књижевности књига 87*, Нови Сад 2015, 309-318.
8. М. Марковић, *Хронологија живота и рада Слободана Селенића (1933-1995) у
Споменица Слободана Селенића*, Београд 2004, 153-160.
9. Ј. Ћirilov, *Svi moji savremenici, knjiga I*, Beograd 2010.